

ЦІЛЕ-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

THE GOAL-RESULT COMPONENT OF THE GIFTED PUPILS' DEVIANT BEHAVIOR PREVENTION SYSTEM IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

У статті надано змістовну характеристику ціле-результативному компонента системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти. У межах ціле-результативного компонента системи побудовано дерево цілей, які конкретизуються в завданнях, формують структуру системи, є взаємозумовленими й узгодженими для досягнення єдиної загальної мети – зниження всіх рівнів схильності обдарованих учнів до різних типів поведінкових девіацій, формування здатності протистояти чинникам ризику в життєвому просторі. Окреслено основні завдання системи: 1) попередження дезадаптації і негативних проявів у поведінці обдарованих учнів; 2) виявлення й усунення причин, які сприяють появі та поширенню серед обдарованих учнів різних форм девіантної поведінки; 3) виявлення і припинення випадків втягнення обдарованих учнів до різних типів девіантної поведінки; 4) формування в обдарованої дитини навичок соціально зумовленої поведінки, здатності до активного функціонування в конкретному соціальному середовищі з її неповторними особливостями індивідуальності; 5) підготовка суб'єктів до здійснення відповідної профілактичної діяльності. Зазначено, що кінцевий результат полягає в досягненні обдарованими учнями оптимального рівня адаптаційного потенціалу щодо стійкості до різних типів поведінкових девіацій, який характеризується конструктивною поведінковою стратегією та здатністю до активного функціонування в конкретному соціальному середовищі. Перспективна мета системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти передбачає самореалізацію обдарованої особистості в життєвому просторі після закінчення закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: девіантна поведінка, обдарований учень, профілактика, система, мета, результат, заклад загальної середньої освіти.

The article provides a meaningful description of the gifted pupils' behavioral deviation prevention system goal-result component in general secondary education institutions. Within the "goal-result" system component a tree of goals elaborated, which concretized in the tasks, form the system structure, are mutually agreed and coordinated in order to achieve a common goal – to reducing all levels of the gifted pupils' inclination to different types of behavioral deviations and to forming the ability to withstand risk factors in the living space. The main tasks of the system outlined: 1) prevention of maladaptation and negative manifestations in the gifted pupils' behavior; 2) identifying and eliminating causes that contribute to the emergence and spread among gifted pupils of various forms deviant behavior; 3) identification and termination of cases of gifted pupils' involvement in various deviant behavior types; 4) formation skills socially conditioned behavior at the gifted pupil and ability actively function in a particular social environment with its unique personality traits; 5) preparation of specialists for carrying out appropriate preventive activities. Result is to reach optimal level gifted pupils adaptive potential for resistance to different behavioral deviations types, which characterized by a constructive behavioral strategy and the ability to active functioning in a particular social environment. The perspective goal of the gifted pupils' behavioral deviation prevention system in general secondary education institutions involves self-realization of the gifted personality in the living space after graduation from the general secondary education institution.

Key words: deviant behavior, gifted pupil, prevention, system, goal, result, general secondary education institution.

УДК 37.015.3:159.922.76-056.45
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-28>

Степаненко В.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Згідно із методологією соціально-педагогічних досліджень компоненти системи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії, завжди підпорядковані цілям системи [4]. Цілепокладання виступає як реальний інтегратор різних дій у системі [11] і характеризується як трикомпонентне утворення, що включає: 1) висунення і обґрунтування цілей; 2) визначення шляхів їх досягнення і формулювання завдань; 3) проектування очікуваного результату [6, с. 157]. Відповідно, ціле-результативний компонент змодельованої нами системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти включає в себе такі складники, як мета, завдання і результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз джерел наукової літератури, в яких представлено системний підхід до вирішення проблеми, зокрема, психолого-педагогічного і соціально-педагогічного характеру, (В. Безпалько, В. Докучаєва, І. Зайнишев, О. Караман, М. Кратінов, Н. Кузьміна, С. Омельченко, О. Павленко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, В. Торохтій, С. Харченко та ін.) вказує на багатоаспектний характер поняття «мета». Із соціально-педагогічної точки зору вона може мати філософсько-методологічне, психологічне і педагогічне значення, відображає протиріччя і причинні стосунки у світі, зв'язки суб'єктивного і об'єктивного і має діяльнісну природу. Мета також зумовлює вибір можливих засо-

бів і шляхів її досягнення, визначає напрями пошуку додаткових джерел інформації про умови і соціальне середовище життєдіяльності досліджуваного об'єкта [6; 11].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Нині відсутні фундаментальні соціально-педагогічні дослідження, в яких би розглядалися мета, завдання і результат системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, що зумовлює необхідність їх окреслення в межах ціле-результативного компонента відповідної системи в контексті вирішення проблеми поведінкових девіацій обдарованих учнів.

Мета статті – надати змістовну характеристику ціле-результативному компоненту системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Системний підхід завжди передбачає побудову дерева цілей, які формують структуру системи, мають бути взаємозумовленими й узгодженими для досягнення єдиної основної загальної мети. Роль і місце мети в процесі здійснення соціального впливу залежать від рівня профілактики, на якому вона здійснюється [1, с. 184].

Загальна мета системи спрямована на поліпшення функціонування об'єкта впливу. За своїм змістом вона передбачає позитивну динаміку, тобто спрямована на зміну поточного стану об'єкта в бік його поліпшення і задоволення певних потреб (у нашому випадку – це обдаровані учні), має інтегративний характер і вміщує дві рівноправні складові частини цієї діяльності, які доповнюють одна одну: стратегічну (мета-ідеал) і тактичну (очікуваний результат) цілі [10; 12]. Причому під стратегічною метою розуміють ту складову частину загальної проблеми, що спрямована на визначення, постановку і досягнення кінцевих цілей діяльності [14]. Тактична мета в більшості досліджень розглядається як сукупність завдань для досягнення стратегічної мети [12]. По суті, завдання – це також цілі, але вони є значно меншими за обсягом та більш чітко визначеними. Саме завдання впливають на обрання форм, способів та методів дії (поведінки) суб'єктів, що їх виконують [13, с. 98].

Перш ніж перейти до характеристики цілей системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, варто зупинитися на кількох аспектах розуміння самого поняття «профілактика поведінкових девіацій» у межах нашого дослідження.

1. Профілактика девіантної поведінки *у вузькому значенні* визначається як цілеспрямований процес організації і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-психологічного розвитку й життєдіяльності індивідів, запобігання девіаціям в їхній поведінці.

2. У широкому значенні під профілактикою поведінкових девіацій розуміють комплексний вплив на суспільні умови розвитку індивіда, спрямований на забезпечення фізичного, психічного, морального, духовного розвитку особистості, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, запобігання девіантним проявам і корекцію девіантних проявів у поведінці, захист і допомогу [7, с. 45].

3. Існує також *законодавче закріплення* профілактики як соціальної послуги, яка визначається Державним стандартом як комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру [8]. Таке трактування профілактики також має на увазі її розуміння в широкому значенні.

4. Особливістю профілактики *соціально-педагогічного спрямування* є те, що вона являє собою систему заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дитини, які сприяють прояву різних видів її конструктивної активності [5, с. 277].

Розробка нами цілей системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти ґрунтується на положеннях конституційних норм, соціально-правових нормах стратегічних документів розвитку вітчизняної освіти (закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Положення про психологічну службу в системі освіти України тощо), указах і розпорядженнях Президента України, постановках Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, наказах, розпорядженнях Міністерства освіти і науки України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади інтелектуальної сфери, наказах та розпорядженнях регіональних (місцевих) органів виконавчої влади, виданих у межах їхньої компетенції, та інших нормативно-правових актах, які стосуються проблеми системної організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, а також на сучасних загальних тенденціях, які спостерігаються у сфері державної політики України щодо мінімізації загроз інтелектуальному, економічному, творчому, культурному потенціалу України.

Зокрема, загальною метою державної політики є формування комплексу заходів щодо недопущення або мінімізації загроз інтелектуальному, економічному, творчому, культурному потенціалу України.

Стратегічними цілями державної політики у цій сфері виступають:

– зведення реальних загроз до мінімуму, подолання найнебезпечніших;

– недопущення виникнення нових, більш небезпечних (агресивних) загроз, зумовлених загрозами внутрішніх і зовнішніх суперечностей національного та глобального характеру;

– перехід у фазу превентивних заходів, які будуть ефективними у протидії із загрозами.

Тактичними цілями, які безпосередньо стосуються проблеми профілактики поведінкових девіацій обдарованих особистостей, є:

– подолання освітньо-кваліфікаційного дисбалансу в підготовці фахівців;

– подолання бездуховності та аморальної поведінки із системи усталених норм соціальної поведінки.

Основними функціональними завданнями державної політики в цій сфері є: 1) проведення моніторингу та ідентифікації потенційних загроз за допомогою комплексу спостережень за станом об'єкта; 2) застосування ефективних превентивних методів протидії загрозам із використанням сучасних технологій і засобів; 3) локалізація реалізованих загроз із метою запобігання їх поглибленню та спричиненню серйозних збитків і втрат; 4) недопущення подальшого руйнування інтелектуального потенціалу шляхом прийняття відповідних нормативно-правових документів, поживлення інноваційного клімату, покращення сфери соціального захисту об'єктів та ін.

Результат державної політики щодо мінімізації загроз інтелектуальному, економічному, творчому, культурному потенціалу України вбачається в досягненні конкретної мети – недопущення настання реальних загроз, запобігання або зниження до прийнятної величини дії деструктивних чинників, прогнозування ймовірних загроз [9, с. 194].

Спираючись на ці положення, ми визначили цілі системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти. *Загальною метою* розробленої нами профілактичної системи є зниження всіх рівнів схильності обдарованих учнів до різних типів поведінкових девіацій, формування здатності протистояти чинникам ризику в життєвому просторі. *Стратегічна мета* спрямована на формування та підвищення адаптаційного потенціалу обдарованих учнів щодо їх стійкості до різних форм поведінкових девіацій. *Тактична мета* полягає у створенні освітніми, виховними, психологічними та соціальними засобами сприятливих умов для попередження дезадаптації обдарованих учнів молодшого, середнього і старшого шкільного віку, формування у них певних соціально-психологічних якостей, які забезпечують підвищення їх адаптаційного потенціалу щодо стійкості до прояву різних форм пове-

дінкових девіацій, сприяють саморозвитку і само-реалізації, забезпечують безпечно входження обдарованої особистості в життєвий простір, коли вона здатна протистояти чинникам ризику.

Основними завданнями системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти стали:

– попередження дезадаптації і негативних проявів у поведінці обдарованих учнів;

– виявлення і усунення причин, які сприяють появі та поширенню серед обдарованих учнів різних форм девіантної поведінки;

– виявлення і припинення випадків втягнення обдарованих учнів до різних типів девіантної поведінки;

– формування в обдарованої дитини навичок соціально зумовленої поведінки, здатності до активного функціонування в конкретному соціальному середовищі з її неповторними особливостями індивідуальності;

– підготовка суб'єктів до здійснення відповідної профілактичної діяльності.

Визначені цілі і завдання конкретизуються залежно від рівнів профілактики (первинної, вторинної, третинної), що зумовлено їх різним змістовним наповненням.

Метою первинної профілактики є попередження дезадаптації та виникнення схильності до різних форм поведінкових девіацій. *Завдання первинної профілактики*: своєчасна діагностика рівнів адаптованості і схильності до різних типів поведінкових девіацій, чинників, які можуть їх провокувати; розвиток в обдарованих учнів тих якостей, які сприяють формуванню стійкості до різних типів поведінкових девіацій, спрямованості на соціально зумовлену поведінку (адекватна самооцінка, стресостійкість, комунікативні, вольові уміння та навички тощо); активізація ресурсів, які сприяють саморозвитку і самореалізації обдарованої дитини.

Вторинна профілактика має на меті формування в обдарованих учнів умінь та навичок прийняття конструктивних рішень у ситуаціях ризику. *Завдання вторинної профілактики*: структурування реальних та потенційних загроз, пов'язаних із ситуаціями, які спричиняють ситуативну схильність обдарованої дитини до різних типів девіантної поведінки; розвиток активних стратегій поведінки, що допомагають подолати проблемну ситуацію і шляхом власного вибору прийняти відповідальне конструктивне рішення; надання своєчасної соціально-психологічної підтримки в кризовій ситуації, підвищення потенціалу ресурсів основних сфер життєдіяльності.

Мета третинної профілактики полягає у відмові від сформованої моделі девіантної поведінки, попередженні її рецидивів. *Завдання третинної профілактики*: створення сприятли-

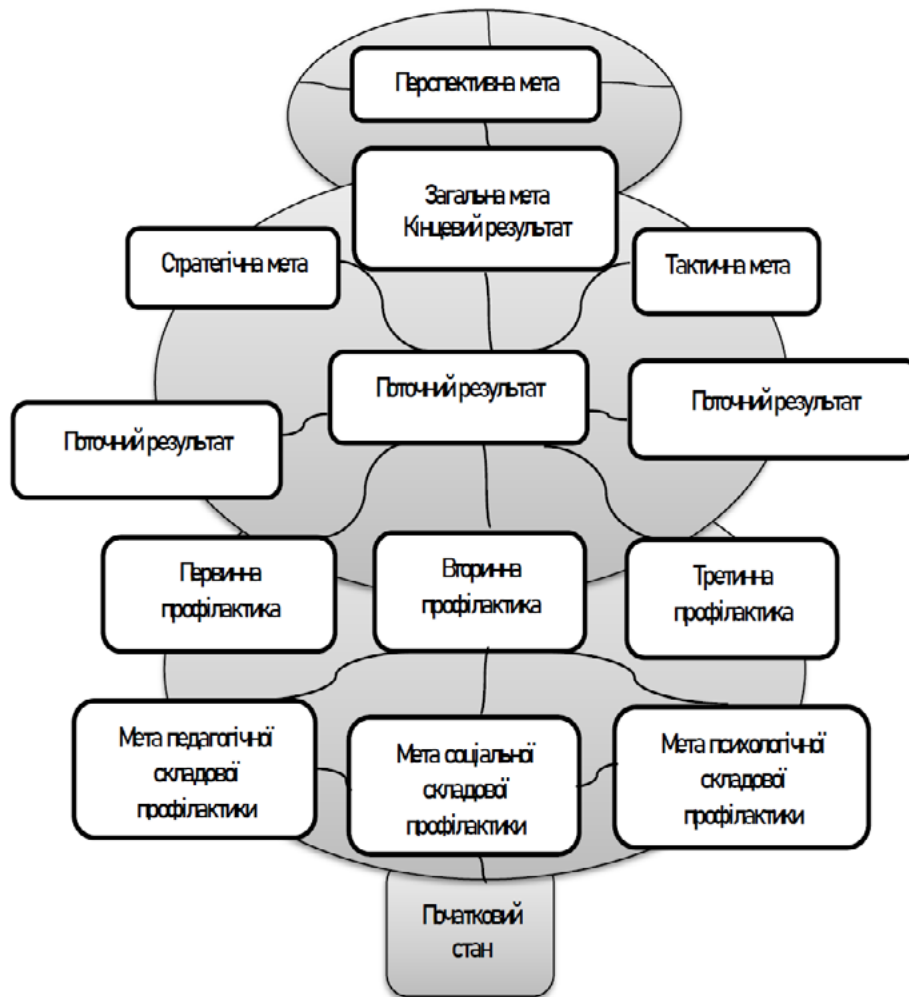
вих умов для якісної зміни поведінки обдарованої особистості; залучення ресурсів основних сфер життєдіяльності обдарованого учня для подолання сформованих негативних поведінкових проявів; корекційно-розвивальна робота, спрямована на відновлення тих значимих якостей, які сприяють формуванню стійкості обдарованих учнів до різних типів поведінкових девіацій і дають змогу протистояти негативним впливам із боку соціального оточення.

Загалом визначені тактичні завдання є досить різноманітними, їх конкретний зміст може змінюватися залежно від суб'єктивних і об'єктивних обставин чи ситуацій, які визначають тактику дій суб'єктів профілактичної діяльності. Також різновид тактики залежить від методу і виду профілактики (загальна чи індивідуальна). Це характеризує наявність такої особливості профілактичної системи, коли механізм здійснення профілактичних дій, з одного боку, має здатність швидко адаптува-

тися до конкретної ситуації, а з іншого – набір спеціальних знарядь є індивідуальним та залежить від поставлених цілей та завдань.

Специфіка реалізації цілей і завдань первинної, вторинної і третинної профілактики також має будуватися з урахуванням вікових особливостей цільової аудиторії. Так, якщо з обдарованими учнями молодшого шкільного віку ми можемо говорити тільки про організацію первинної профілактики, мета якої буде полягати в попередженні чи усуненні їх дезадаптації для попередження ризику виникнення девіантної поведінки в подальшому, то серед учнів середнього і старшого шкільного віку мають місце усі три рівні профілактичної роботи.

Оскільки розроблена нами система профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти є різновидом соціальної системи змішаного типу, побудованої за соціально-педагогічною моделлю, яка поєднує в собі соціальний, педагогічний і психоло-

Умовні позначення:

— завдання

Рис. 1. Дерево цілей системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти

гічний складники, необхідно також розкрити її цілі відповідно до цих складників. У процесі розробки мети і завдань зазначених складників системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти ми враховували погляди М. Ковальчук та І. Тарханової на профілактику, корекцію і реабілітацію девіантної поведінки дітей та молоді [3].

Соціальна складова частина системи має на меті формування соціальних навичок обдарованої дитини, необхідних для здорового способу життя та її комфортного існування в соціальному середовищі, прийняття соціумом її неординарності. *Завдання* цієї складової частини полягають у сприянні соціальній адаптації обдарованої дитини, оволодіння нею навичками спілкування і здорового способу життя.

Педагогічна складова частина системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти має специфічний і неспецифічний аспекти. *Метою специфічного аспекту* є формування в обдарованого учня усвідомлення наслідків у разі обрання девіантного способу реагування на проблемні ситуації. *Завдання*: сформулювати уявлення про різні типи девіантної поведінки та як вони можуть вплинути на життєдіяльність людини. *Неспецифічний аспект педагогічної складової частини* профілактики має на меті формування самосвідомості обдарованої особистості. *Завдання*: пізнання себе, розуміння своїх почуттів і емоцій, способів їх регулювання.

Психологічна складова частина системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти має на меті підтримку обдарованої дитини, навчання її навичок відповідати за себе і свій вибір. *Завдання*: корекція певних соціально-психологічних особливостей особистості, які сприяють негативним девіантним проявам.

Як підсумок визначених цілей і завдань можна розглядати *результат* системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти. У контексті цього питання варто зазначити, що профілактична робота має бути не стільки спрямованою на результат, скільки забезпечувати його. Результат може бути *поточним (проміжним)* – у вигляді створення умов для реалізації ресурсів, можливостей соціуму в інтересах особистісного розвитку, тобто підготовчої роботи фахівців для включення обдарованої особистості у взаємини з соціумом, його ресурсами і можливостями (це може бути розробка плану соціально-педагогічної профілактики в закладі загальної середньої освіти, підготовка і впровадження проєктів, програм, методик і технологій, заходів та ін.) і *кінцевим* – у вигляді змін у самій особистості, її поведінці, якісних параметрах [10].

Кінцевий результат системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти, що відображає всі її цілі і полягає в досягненні обдарованими учнями оптимального рівня адаптаційного потенціалу щодо стійкості до різних типів поведінкових девіацій, який характеризується конструктивною поведінковою стратегією та здатністю до активного функціонування в конкретному соціальному середовищі з перспективною метою самореалізації в життєвому просторі.

Схематично ціле-результативний компонент у вигляді дерева цілей представлений на рис. 1.

Висновки. Отже, в межах ціле-результативного компоненту системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти нами було побудовано дерево цілей, які залежать від рівня профілактики (первинна, вторинна, третинна), змістовного наповнення системи (педагогічна, психологічна, соціальна складові частини), конкретизуються в завданнях, формують структуру системи, є взаємозумовленими й узгодженими для досягнення єдиної загальної мети. Загальною метою системи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти є зниження всіх рівнів схильності обдарованих учнів до різних типів поведінкових девіацій, формування здатності протистояти чинникам ризику у життєвому просторі, що є можливим завдяки досягненню кінцевого результату, який відображає всі цілі системи і полягає в досягненні обдарованими учнями оптимального рівня адаптаційного потенціалу щодо стійкості до різних типів поведінкових девіацій, який характеризується конструктивною поведінковою стратегією та здатністю до активного функціонування в конкретному соціальному середовищі з перспективною метою самореалізації в життєвому просторі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : наук.-навч.-метод. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів і спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. Луганськ : Альма-матер, 2004. 322 с.
2. Караман О.Л. Системний підхід як методологія дослідження соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в Україні. *Наукові записки*. Сер. : Педагогічні науки. 2012. Вип. 107 (1). С. 222–229.
3. Ковальчук М.А., Тарханова І.Ю. Девиантное поведение. Профилактика, коррекция, реабилитация : пособие. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2010. 286 с.
4. Методология и методы социально-педагогических исследований / авт. сост.: С.Я. Харченко, Н.С. Кратінов, А.Н. Чиж, В.А. Кратінова. Луганск : Альма-матер, 2001. 216 с.

5. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. Москва : Сфера, 2002. 480 с.

6. Павленко О. Цілепокладання як основна мета в системі формування методичної культури викладача вищої школи. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2014. Вип. 131. С. 155–160.

7. Парфанович І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. *Social Work and Education*. 2016. Vol. 3. № 2. Рр. 42–49.

8. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Опис [...] від 10.09.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> (дата звернення: 03.12.2019).

9. Ревак О.І. Концептуальні засади державної політики мінімізації загроз інтелектуальному потенціалу України. *Науковий вісник Львівського держав-*

ного університету внутрішніх справ. Сер.: Економічна. 2015. №1. С. 192 – 205.

10. Социальная педагогика : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. В.С. Торохтия. Москва : Издательство Юрайт, 2015. 451 с.

11. Технология социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. И.Г. Зайнышева. Москва : Гуманит. изд. Центр «ВЛАДОС», 2002. 240 с.

12. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2002. 272 с.

13. Шилов В.В. Цілі та завдання профілактичного напрямку діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2014. № 8. С. 94–99.

14. Яцишин М.М. Поняття та складові елементи стратегії і тактики запобігання злочинам в установах виконання покарань України. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 111–115.